

Верстюк, В., упор. 2006. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Документи і матеріали у 2-х томах, 3-х частинах. Т. 1. К.: Вид-во ім. Олени Теліги.

Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920: від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.

Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 28.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40.

ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40.

Verstiuk, V., upor. 2006. Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainoski Narodnoi Respubliky. Lystopad 1918 — lystopad 1920 rr.: Dokumenty i materialy u 2-kh tomakh, 3-kh chastynakh. T. 1. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy.

Serhiichuk V. Pohromy v Ukraini: 1914–1920: vid shtuchnykh stereotypiv do hirkoï pravdy, prykhovuvanoi v radianskykh arkhivakh. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv derzhavnoi vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 1123. Op. 1. Spr. 28.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 36.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 37.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 40.

TsDAVO Ukrainy. F. 2060. Op. 1. Spr. 40.

УДК 913.1/913.8-057.4(477)«18/19»Данилевич

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136728

С. В. Трубчанинов

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)*

S. Trubchaninov

The Ivan Ohiyenko Kamianets-Podilskyi National University

НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА В ЦАРИНІ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

***Scientific and Pedagogical Activity of Vasyl Danylevych
in the Field of Historical Geography***

У статті аналізується наукова та викладацька діяльність в галузі історичної географії учня В. Б. Антоновича Василя Юхимовича Данилевича (1872–1936 рр.). Висвітлюється його праця в Харківському і Київському університетах, на Київських вищих жіночих курсах, у Варшавському універ-

ситеті (під час його евакуації до Ростова-на-Дону), в Інституті червоної професури. Охарактеризовано навчальні плани та програми з історичної географії Росії, всесвітньої історичної географії та історичної географії СРСР, які він склав. Проаналізовано як відомі, так і неопубліковані наукові праці В. Ю. Данилевича з історичної географії. Ці сторінки науково-педагогічної біографії вченого реконструйовано переважно на основі аналізу матеріалів його особового фонду, який зберігається в Інституті рукопису НБУ ім. В. Вернадського.

Ключові слова: В. Ю. Данилевич, історична географія, навчальний курс, Харківський університет, Університет св. Володимира, Київські вищі жіночі курси, Варшавський університет, Інститут червоної професури.

Vasyl Danylevych (1872–1936) was one of the well-known and bright students worked with the founder of the Kyiv historical school Volodymyr Antonovych. Little-known to the public, his scientific and pedagogical biography was the topic for many Ukrainian researchers in the late XX — early XXI century. In particular, they studied his activities in the field of archeology, history of Kyivan Rus and Slobozhanshchyna, numismatics, ethnography and regional studies. However, his activity in the field of historical geography has never been the subject of a special research. Both his pedagogical activity and historical-geographical studies are analyzed in this article. Based on the various documents, mainly from his personal archival fund at the Institute of Manuscripts of Volodymyr Vernadsky National Library of Ukraine, we investigated his development as a teacher and a historian. In particular, the historical and geographical components of his only published monograph, written in student years, «Essay on the history of the Polotsk land to the end of the fourteenth century» (1894–1896) was analyzed. The article described the work of Vasyl Danylevych as a teacher at the Kharkiv and Kyiv universities, the Kyiv High School Women's Courses, the University of Warsaw (during its evacuation period in Rostov-on-Don), and the Institute of Red Professors. The author described the various plans and programs on the historical geography educational disciplines (1903–1936) compiled by Vasyl Danylevych. For example, the history of ancient Russian lands, the historical geography of Russia, the world-historical geography, the historical geography of the USSR etc. He studied the notes, lecture abstracts, drafts, bibliographic lists and extracts from books on historical geography done by Vasyl Danylevych. The author clarified the range of interests of the historian in the field of historical geography. In the article, the author analyzed little-known and unpublished scientific works of Vasyl Danylevych on the problems of historical geography.

Keywords: Vasyl Danylevych, historical geography, educational course, Kharkiv University, St. Volodymyr's University, Kyiv High School Women's Studies, Warsaw University, Institute of Red Professors.

Одним із відомих і яскравих представників Київської історичної школи В. Б. Антоновича був Василь Юхимович Данилевич (1872–1936 рр.), який залишив помітний слід в історії історичної науки та вищої освіти у Наддніпрянській Україні в першій третині ХХ ст.

Першою 40-річну наукову діяльність В. Ю. Данилевича проаналізувала його учениця В. Є. Козловська у некролозі в часописі «Советская археология» (Козловская, В. 1937). Побіжні згадки про В. Ю. Данилевича та його наукову біографію містяться в різних працях про діяльність академічних установ, зокрема науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського. Лише наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. наукова та педагогічна діяльність В. Ю. Данилевича стали предметом спеціального вивчення українських науковців. Зокрема, увагу дослідників привернули його праця в галузях археології (Ляшко, С. 2003), історії Слобідської України (Маслійчук, В. 2003, 2004; Гомоляко, А. 2010), нумізматики (Міщук, Г. 2003), етнографії (Іванчишен, В. 2016), краєзнавства (Кузьминська, О. 2005), його науково-педагогічна діяльність у Київському університеті (Гомоляко, А. 2009). Науково-педагогічна діяльність В. Ю. Данилевича в цілому стала предметом спеціального дисертаційного дослідження (Гомоляко, А. 2012), яке пізніше було видає як монографія (Гомоляко, А. 2013).

Оскільки в зазначених працях поза увагою залишився історично-географічний вектор діяльності В. Ю. Данилевича, нам видається важливим актуалізувати саме цю сторінку його науково-педагогічної біографії. У статтях, присвячених різним аспектам розвитку історично-географічних досліджень в Україні, ми лише побіжно торкалися діяльності В. Ю. Данилевича в царині історичної географії (Трубчанінов, С. 2014а, 2014b, 2015, 2016).

Мета дослідження — з'ясувати місце історичної географії у викладацькій діяльності В. Ю. Данилевича у вишах, де він працював (з перервами) з 1903 р. по 1936 р., а також охарактеризувати його історично-географічні праці. Для цього, зокрема, необхідно вивчити навчальні плани та програми з історичної географії, які склав В. Ю. Данилевич. Варто також познайомитися з його нотатками, конспектами лекцій, чернетками, витягами з книг, бібліографічними списками тощо, документами вченого, що зберігаються в його особовому архівному фонді в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), де налічується 1851 одиниця зберігання (Девільє, М. 2003, с. 151).

До наукової діяльності студент історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві, син спадкового дворянина Київської губ., уродженець міста Курська В. Ю. Данилевич долучився під впливом В. Б. Антоновича ще на першому курсі (Данилевич, В. Е. 1908, с. 346). У 1910-х рр., готуючи свій *Curriculum vitae*, В. Ю. Данилевич наголошував, що студентом «він займався спеціально російською історією під керівництвом професора В. Б. Антоновича і тільки частково під керівництвом П. В. Голубовського та В. С. Іконнікова, а також займався доісторичною археологією і нумізматиною — під керівництвом проф. В. Б. Антоновича» ([Данилевич, В. Е.]. *Curriculum vitae*. Арк. 1).

Саме В. Б. Антонович запропонував студентові другого курсу Василю Данилевичу зосередитися на вивченні історії Полоцької землі. 1894 р. за конкурсну роботу «Нарис історії Полоцької землі до кінця XIV ст.» юнака нагородили золотою медаллю. Вітаючи учня, В. Б. Антонович побажав йому працювати в тому самому напрямку (Гомоляко, А. 2013, с. 30). 1896 р. цю студентську працю опублікували в «Університетських Вістях», також вона вийшла окремим виданням (Данилевич, В. 1896а) і стала найвагомішою опублікованою працею В. Ю. Данилевича. Тому варто коротко зупинитися на її характеристичі, адже саме вона зробила ім'я молодого вченого знаним у наукових колах.

Монографія В. Ю. Данилевича була побудована за типовим для праць по історії земель-князівств планом (Трубчанинов, С. В. 2014а, с. 137–143): 1) географічний огляд (розділ I — 15% обсягу основного тексту. Тут і далі підрахунки наші. — С. Т.), 2) історичний нарис Полоцької землі від кам'яного віку до кінця XIV ст. (розділи II–V — 56% обсягу), 3) характеристика внутрішнього устрою та соціально-економічних відносин у Полоцькому князівстві (розділ VI — 29% обсягу).

У першому розділі В. Ю. Данилевич дослідив територіальні межі Полоцької землі. Завершення формування її території автор відносив до другої половини XII ст. Її ядром, на його думку, була корінна територія літописних полочан. Полоцька земля також частково охоплювала території племен дреговичів, а також фінських і литовських племен. Дослідник проаналізував зміни західного та східного кордонів землі в «долитовський період». Далі автор описав риси фізичної географії краю, мережу поселень у «долитовський період», 11 відомих з літописів волостей (уділів), роздробленість землі в другій половині XIII–XIV ст., огляд мережі поселень «литовської доби» (Данилевич, В. 1896а, с. 1–38). Окремі питання історичної географії Полоцької землі розглядалися і в наступних розділах книги.

Монографія В. Ю. Данилевича показала відмінне вміння автора працювати з джерелами та його фундаментальну обізнаність із науковою літера-

турою. Роботу було написано на основі вивчення свідчень десятків давньоруських літописів і західноєвропейських хронік, а також ста п'ятдесяти наукових праць. Всього ж список використаних джерел та літератури як для студентської роботи був дуже розлогим і налічував 241 позицію (Данилевич, В. 1896а, с. XI–XXIII).

Першу монографію молодого історика схвально оцінили старші колеги. Так, М. С. Грушевський, хоча й відзначив окремі недоліки, проте оцінив працю як дуже добру, «корисну і пожадану роботу, бо для Полоцької землі за часів політичної відрубності її не було досі спеціальної монографії» (Грушевський, М. 1897, с. 22–23). Через два десятиліття цю ж працю, в розрізі характеристики наукової діяльності В. Ю. Данилевича, так охарактеризував Д. І. Багалій: «Найбільша по розміру і найважливіша по змісту його праця — “Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV в.” — це одна з тих численних монографій з історії древнеруських князівств-областей, котрі вийшли з школи небіжчика В. Б. Антоновича. Тут вже ми бачимо ті археологічні та історико-топографічні студії, якими й потім цікавився В. Ю. Данилевич. Оброблена ця монографія дуже пильно й старанно» (Багалій, Д. 1919, с. LXXXIX).

Відомий лише один негативний відгук на цю книгу, автором якого був знайний численними аж занадто критичними рецензіями професор Новоросійського університету І. А. Линниченко (Отзвв И. А. Линниченко...).

Підготовка до публікації тексту монографії, а також тяжка хвороба завадили підготовці юнака до іспитів у державній комісії 1895 р. Тому іспити Василь Данилевич склав у травні 1896 р., закінчивши Університет св. Володимира з дипломом 1-го ступеня (Данилевич, В. Е. 1908, с. 346).

Перша опублікована робота випускника Університету св. Володимира, яка з'явилася на сторінках «Київської старовини» у вересні 1896 р., засвідчила глибокий інтерес молодого вченого до історичної географії. В. Ю. Данилевич прорецензував монографію екстраординарного професора Варшавського університету І. П. Філевича (1856–1913 рр.), яка мала претензійну назву «Історія давньої Русі. Т. 1. Територія і населення», але насправді переважно стосувалася т.зв. Угорської Русі. Молодий дослідник розкритикував прийоми й методи І. П. Філевича. Хоча той і стверджував, що застосовував «Надеждінський метод», але, як вважав В. Ю. Данилевич, погано зрозумів цей метод: «Помилковість методу п. Філевича проявляється особливо яскраво, коли він досить дивно і однобічно пояснює географічні назви: він тлумачить всі назви лише з допомогою російської мови, за таких обставин, звісно, всі вони виявляються російськими» (Данилевич, В. 1896б, с. 74). Коли ж автор вступає в область історичних фактів, то його «фантазія не знає нія-

ких меж», — наголошував В. Ю. Данилевич. У зв'язку з цим рецензент показав численні пересмикування фактів на прикладі історії Полоцького князівства (Данилевич, В. 1896b, с. 75–77).

В. Ю. Данилевич хотів і далі торувати науковий шлях, але, оскільки два роки навчання в університеті він отримував «учительську стипендію», її необхідно було відпрацювати три роки (Гомоляко, А. 2013, с. 31). Спроби знайти роботу в будь-якому університетському місті виявилися безрезультатними. Довелося їхати до Баку, де він протягом навчального року викладав історію та географію в реальному училищі. Молодого вчителя не полишало бажання повернутись до наукових студій і підготуватися до магістерських іспитів, тому вже через два місяці він почав шукати можливості переведення до університетського міста, де була наукова бібліотека (Михальченко, С. И. 1997, с. 190). Йому пощастило перевестися до міста Юр'їв (Тарту), де він почав викладати історію й географію в місцевому реальному училищі (Гомоляко, А. 2013, с. 32).

У Юр'єві В. Ю. Данилевич долучився до діяльності Науково-літературного товариства при Імператорському Юр'ївському університеті. 1898 р. молодий учений видав у збірнику товариства ґрунтовну історично-географічну розвідку «Шляхи сполучення Полоцької землі до кінця XIV ст.» (Данилевич, В. 1898). Як підкреслював В. Ю. Данилевич, питання про шляхи сполучення в Давній Русі було одним із найбільш темних і найменш розроблених. До того ж не висвітлювалося в монографії автора про Полоцьку землю. Саме тому В. Ю. Данилевич вирішив заповнити цю прогалину, склавши максимально повний перелік шляхів сполучення Полоцької землі та давши їхні описи, включаючи характеристику й безпечність шляхів (Данилевич, В. Е. 1897. Арк. 1; Данилевич, В. 1898, с. 3–4). Головними джерелами дослідження стали літописи, але також було використано лівонські хроніки, праці вітчизняних і зарубіжних учених та карту Головного штабу. Це дало змогу описати 28 шляхів, які вели за межі Полоцької землі (5 — на захід, 7 — на північ, 5 — на схід, 11 — на південь), а також внутрішні комунікації.

Автор підкреслив важливе значення водних шляхів, особливо по річці Західна Двіна. Князеві Борису Всеславовичу навіть приписували очищення фарватеру Західної Двіни від каменів. Водночас сухопутні шляхи були важко прохідними, особливо весною та восени (Данилевич, В. 1898, с. 16–17). Практично не було мостів через річки. Пересуватися шляхами Полоцької землі було доволі небезпечно через напади розбійників та часті військові дії (Данилевич, В. 1898, с. 18–20).

Жваво цікавлячись новинками наукової літератури, В. Ю. Данилевич не міг оминати увагою монографію В. Г. Ляскоронського (1860–1928 рр.) «Іс-

торія Переяславської землі з найдавніших часів до середини XIII ст.»), яка вийшла друком у Києві 1897 р. Автор, учень В. Б. Антоновича, готувався захистити її як магістерську дисертацію. Незважаючи на те, що 1898 р. вже було опубліковано два відгуки на цю роботу, В. Ю. Данилевич вирішив написати власну рецензію. В особовому фонді ученого в ІР НБУВ збереглися три її варіанти. Рецензент показав слабкі місця роботи В. Г. Ляскоронського: схильність автора відволікатися від теми, надмірне захоплення непотрібними сторінними фактами, недостатній рівень ознайомлення з літературою з предмету дослідження (Данилевич, В. Е. Новая книга... Арк. 13 зв.). У той же час він підкреслив і новизну даних, які мали відношення до історичної географії й археології Переяславського князівства. В. Ю. Данилевич вважав, що в історичній географії Переяславщини В. Г. Ляскоронський орієнтувався набагато краще за своїх попередників, оскільки особисто відвідав більшу частину історичних місць. До того ж В. Г. Ляскоронський широко використовував старовинні карти. Останнє було особливо корисним при написанні нарисів про лісову рослинність на Переяславській землі, який рецензент вважав найкращою частиною праці В. Г. Ляскоронського (Данилевич, В. Е. Новая книга... Арк. 11–11 зв.).

Перебуваючи в Юр'єві, В. Ю. Данилевич спробував стати вчителем історії та географії в одному з навчальних закладів Петербурга. Збереглася чернетка його листа на ім'я одного з високопосадовців Міністерства освіти, де В. Ю. Данилевич мотивував своє переведення необхідністю готуватися до складання магістерських іспитів, оскільки це потребувало частих відвідин наукових закладів столиці (Данилевич, В. Е. Новая книга... Арк. 10). Перевестись до Петербурга не вийшло. 1900 р. В. Ю. Данилевич переїхав до м. Ревель (Таллінн), де «службові й матеріальні умови були ліпші» ([Данилевич, В. Е.]. *Curriculum vitae*. Арк. 3). У Ревелі він працював учителем історії та географії жіночої Олександрівської гімназії (Данилевич, В. 1897–1901).

Після закінчення терміну обов'язкової праці на посаді вчителя В. Ю. Данилевич улітку 1901 р. виїхав до Харкова, вирішивши присвятити себе науковій діяльності. З травня по грудень 1902 р. він готувався складати магістерські іспити з російської історії в Харківському університеті. Паралельно з підготовкою вів археологічні розкопки спільно з Катериною Мельник (незабаром після цього вона вийшла заміж за В. Б. Антоновича. — С. Т.), а також брав участь у підготовці XII Археологічного з'їзду, який пройшов у Харкові 1902 р. (Данилевич, В. Е. 1908, с. 347). Так, улітку 1902 р. В. Ю. Данилевич обстежив Донецьке городище на високому правому березі р. Уд за 8 верст від Харкова. У попередньому звіті він припустив, що це — залишки давньоруського городища XII–XIII ст., яке використовували для тимча-

сового перебування мешканці навколишніх поселень. Для учасників XII Археологічного з'їзду В. Ю. Данилевич провів оглядову екскурсію на це городище. Пізніше нові дослідження дали молодому вченому підстави ототожнити Донецьке городище з літописним містом Донець, яке заснували сіверяни. Коли ж населення залишило городище, його зайняли половці й дали йому назву Шарукань (Данилевич, В. Е. 1905, с. 1–15).

З осені 1902 р. В. Ю. Данилевич працював учителем історії в Харківській жіночій гімназії Д. Оболенської, а з 1903 р. — також і в жіночій Вознесенській гімназії (при євангельсько-лютеранській церкві) та в Маріїнській 1-й гімназії. Після прочитання двох «пробних лекцій» навесні 1903 р. йому було присвоєно вчене звання приват-доцента кафедри російської історії (Данилевич, В. Е. 1908, с. 347). Опублікований текст лекції В. Ю. Данилевича «Значення нумізматики у вивченні російської історії» засвідчив глибокі пізнання автора зі спеціальних історичних дисциплін. Так, лектор зіставляв нумізматику з метрологією, археологією, палеографією, дипломатикою, сфрагістикою, показав її значення для вивчення соціально-економічного життя Давньої Русі, історії мистецтва тощо (Данилевич, В. Е. 1903).

З осіннього півріччя 1903–1904 академічного року В. Ю. Данилевич приступив до викладацької діяльності в Харківському університеті — читав факультативний курс «Історія давніх руських земель», розрахований на 32 лекції. В особовому архівному фонді В. Ю. Данилевича в ІР НБУВ збереглися чернетки конспектів лекцій з цього курсу. Розв'язання важливих історично-географічних проблем стало предметом 7-ї та 8-ї лекцій. Так, В. Ю. Данилевич, проаналізувавши різні концепції щодо розташування землі полян, визнав перевагу над іншими поглядів В. Б. Антоновича й М. С. Грушевського. Зокрема, в дохристиянський період територія полян обмежувалася течією річок Дніпро, Рось та Ірпінь. У лекції також аналізувалися територія племені деревлян, межі Київської землі в XII ст. (Данилевич, В. Е. 1903/1904. Арк. 27–32). Слід зазначити, що в курсі лекцій порушувались також інші історично-географічні питання: утворення різних волостей і земель, походи князів, князівські міжусобиці, розселення половців, чорних клобуків тощо.

В Харкові В. Ю. Данилевича теплі товариські відносини поєднали з професором Д. І. Багалієм. Саме за порадою й підтримкою останнього восени 1904 р. В. Ю. Данилевич обрав для дисертаційного дослідження історію Слобідської України. Він склав план-проспект магістерської дисертації, опрацьовував опубліковані праці, робив з них витяги (Данилевич, В. Е. 1904). Щоб удосконалити джерельну базу дослідження, В. Ю. Данилевич двічі (1905 і 1907 рр.) відвідував архівосховища Москви ([Данилевич, В. Е.]. Curriculum vitae. Арк. 2). 1906 р. безпосередньо почав писати текст дисертації «Нари-

си із історії Слобідської України XVII–XVIII ст.». Через різні обставини робота над текстом просувалася дуже повільно й так і не була завершена. Проте молодий учений опублікував низку ґрунтовних праць, присвячених різноманітним аспектам історії Слобожанщини, зокрема історично-географічним. Так, В. Ю. Данилевич спростував поширену думку про одночасне виникнення Слобідських полків. Він довів, що Охтирський полк виник у 1655–1658 рр., Сумський — у 1658–1659 рр., Харківський — у 1659–1660 рр., а Балаклійський — у 1668–1669 рр. (Данилевич, В. Е. 1909).

1907 р. В. Ю. Данилевича запросили до Київського університету як приват-доцента на вакантну кафедру давньої історії Росії, яку раніше обіймав П. В. Голубовський (1857–1907 рр.). У київській пресі тоді розглядали те, що цю кафедру може посісти М. С. Грушевський (*Alma Mater*, с. 87–110, 165). Як і багато інших професорів та приват-доцентів Університету св. Володимира В. Ю. Данилевич також викладав на Київських вищих жіночих курсах (далі — КВЖК), на Вечірніх вищих жіночих курсах та на Вищих жіночих курсах А. В. Жекуліної ([Данилевич, В. Е.]. *Curriculum vitae*. Арк. 1зв.).

У 1908–1909 акад. р. В. Ю. Данилевич розробив лекційний курс «Російська історична географія», який читав у весняному семестрі в Університеті св. Володимира та на КВЖК. В особовому фонді вченого (ІР НБУВ. Ф. XXIX) зберігаються чернетка конспекту лекцій, які він читав у весняному семестрі 1908–1909 акад. р., ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909), недатована навчальна програма курсу (Данилевич, В. Е. Програма курсу...), навчальна програма курсу, яка датована квітнем 1910 р. ([Данилевич, В. Е.]. Програма по исторической географии России), конспекти окремих лекцій (Данилевич, В. Е. Итальянские...; [Данилевич, В. Е.]. Этнографическое следствие...) та нотатки. Це дає змогу визначити мету й завдання навчального курсу, якнайповніше реконструювати зміст дисципліни, методичні засади та посібники, які використовував лектор.

По-перше, В. Ю. Данилевич вважав історичну географію частиною географічної науки, яка взаємодіє з такими її відділами як порівняльна географія, антропогеографія, фізична географія, біогеографія, політична географія тощо ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 1).

По-друге, В. Ю. Данилевич відзначав великий вплив «успіхів західноєвропейської думки» на погляди російських учених щодо ролі географічного фактору в російському історичному процесі ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 9).

По-третє, він наголошував, що метою історичної географії є «вивчити, яким законам підпорядковані взаємовідносини населення і середовища, які спостерігаються в даній країні, а також географічний розподіл окремих явищ

історичного процесу по її території» ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 15). Щоправда, це визначення, на думку В. Ю. Данилевича було тільки ідеалом, якого прагне досягнути історична географія ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 15).

В. Ю. Данилевич виділяв такі джерела історичної географії: писемні й друковані матеріали; географічні карти і атласи; креслення та плани; краєвиди місцевостей; археологічні дані; матеріали лінгвістики; топографічна номенклатура ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 16–17).

Розповідаючи про природні умови Російської імперії, лектор найбільшу увагу приділяв кліматичному зонуванню, водним ресурсам, ґрунтам, флорі та фауні різних природних зон ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 18–31).

Найдавнішу географію Європейської Росії В. Ю. Данилевичем подавав за творами Геродота й інших грецьких авторів. Аналізувалися погляди різних авторів на Скіфію і скіфів. Лектор звертав увагу на грецькі колонії та переселення готів, гунів, аварів, аланів, хозарів, болгар, угрів, степових кочівників (печенігів, торків, половців) (Данилевич, В. Е. Програма курсу... Арк. 1 зв.).

Ґрунтовно аналізувалося розселення сусідів слов'ян — італійських колоній у Північному Причорномор'ї, а також литовських і фінських племен (вось, сосоли, очели, ліб, їжора, карела, меря, мурома, мордва, мешера, заволоцька чудь, перм, печера, ям, югра) (Данилевич, В. Е. Итальянские...).

Велике значення В. Ю. Данилевич надавав пошуку прабатьківщини індоєвропейців та слов'ян. Він розглядав відомі на той час теорії та вказував на їхні слабкі й сильні місця. Так, В. Ю. Данилевич відкидав теорію про азійську батьківщину індоєвропейців. Вказував на можливе розміщення останньої на Сході Європи, віддалік від морів. Лектор підкреслював давні зв'язки окремих груп племен між собою: литовців з іранцями, слов'ян — з фінами, германцями та фракійцями. Вчений допускав, що індоєвропейські племена розселилися близько 2000 р. до н. е. В. Ю. Данилевич схилився до думки, що прабатьківщиною слов'ян була Волинь ([Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. Арк. 32–34).

Звертаючись до етнографічних наслідків слов'янської колонізації, В. Ю. Данилевич зазначав, що в етнографічному сенсі «тип великорусів має риси фінської домішки», проте «фіни не збагатили російського словника» ([Данилевич, В. Е.]. Этнографическое следствие... Арк. 1).

Далі навчальна програма курсу історичної географії передбачала з'ясування розселення «руських слов'ян», політичної географії Руської землі та інших земель у X–XIV ст., Золотої Орди, зростання Московського князівства в XIV–XV ст., політичної географії Московської держави у XVI–XVII ст., та-

тарських ханств, Великого князівства Литовського, політичної географії Російської імперії, розміщення церков, колонізації (починаючи з Новгород та Ростово-Суздальської землі до колонізації Сибіру в XVI–XIX ст.), розміщення населення в різні періоди, розвитку міст і фабрично-заводської промисловості, географії шляхів (з IX ст.), торгівлі ([Данилевич, В. Е.]. Програма по исторической географии России).

Список рекомендованої літератури до курсу включав праці російських істориків М. П. Барсова, Д. І. Іловайського, С. К. Кузнецова, Ф. І. Леонтовича та П. М. Мілюкова, навчальний атлас Є. Є. Замисловського, посібники за редакцією М. В. Довнар-Запольського, роботи М. С. Грушевського («Киевская Русь» (СПб., т. 1) та «Історія України-Руси», т. I–IV), «Історичну географію давньої Польщі» Зигмунда Глогера та «Географічно-статистичний словник Російської імперії» за редакцією П. П. Семенова (Данилевич, В. Е. Програма курсу... Арк. 1).

Одночасно В. Ю. Данилевич розробив курс з історії України (закінчувався 1783 р.), який засвідчив глибоку обізнаність ученого з джерелами, у т. ч. іноземного походження. Значну увагу він приділяв історії українського козацтва, соціально-економічному та культурному розвитку українських земель, висвітлюючи також і питання історичної географії. Курс він уперше прочитав у 1909–1910 акад. р. на історико-філологічному факультеті Київського університету й на КВЖК ([Данилевич, В. Е.]. 1909/1910).

Навесні 1910 р. В. Ю. Данилевич прочитав на КВЖК курс «Історія російської колонізації». Хронологічно цей курс охоплював період з IX по XIX ст. Автор викладав традиційні для історичної географії теми (заснування Новгород та колонізація В. Новгород, колонізація Ростово-Суздальської та Муромо-Рязанської земель, Дону, заселення Слобідської України та ін.). Водночас В. Ю. Данилевич окремо зупинився на дискусійному питанні про спустошення України після Батиевої навали, загалом підтримавши позицію В. Б. Антоновича та М. С. Грушевського (Данилевич, В. Е. 1910).

Збереглася рукописна чернетка неопублікованої роботи В. Ю. Данилевича «Час заселення нашої країни», де йшлося про розселення народів по Східній Європі, починаючи від палеоліту. Автор охарактеризував розселення скіфів-сколотів, готів, нашестя гунів, появу угрів, Хозарського каганату, розміщення фінських і литовських племен, появу степових племен печенігів, торків та половців і їхні взаємини з сусідніми землями, італійські колонії, звернувся до питання про індоєвропейську і слов'янську прабатьківщини ([Данилевич, В. Е.]. Время заселения...).

Для слухачок історико-філологічного відділення КВЖК В. Ю. Данилевич читав курс «Історія Давньої Русі», який включав також історично-

географічний компонент. Так, лекції 6-а і 7-а було присвячено впливові природи на історичний розвиток, у 8-й та 9-й лекціях ішлося про грецьку колонізацію, а в 10-й і 11-й — про причини розселення слов'ян ([Данилевич, В. Е.]. *История Древней Руси*. Арк. 1–14, 18–39, 40–64).

Уявлення про педагогічне навантаження молодого викладача в Університеті св. Володимира можна отримати з огляду викладання на історично-філологічному факультеті за 1914–1915 навчальний рік. Так, в осінньому півріччі він викладав джерелознавство російської історії (2 години на тиждень), а у весняному — «Історичну географію Росії» (2 години на тиждень), в обох півріччях проводив практичні заняття по давньоруській історії (2 години на тиждень) (Обозрение... 1914, с. 15).

В Університеті св. Володимира та на КВЖК у В. Ю. Данилевича склалися довірливі відносини з багатьма студентами і слухачками. Окремим з них він зумів прищепити свої наукові інтереси. Так, серед його учениць були знані в майбутньому історики й археологи В. Є. Козловська та Н. Д. Меншова (Полонська-Василенко). Менше відомо про Н. П. Голубовську, доньку покійного професора, яка під керівництвом В. Ю. Данилевича досліджувала історію Київської Русі. Зокрема, в збірнику студентських наукових праць КВЖК «*Minerva*» за 1913 р. вона опублікувала ґрунтовну розвідку «Географічні дані в Руській Правді» (Кобченко, К. А. 2007, с. 143–144).

На становище В. Ю. Данилевича на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира негативно вплинув стрімкий злет Є. Д. Сташевського (1884–1938 рр.), який 17 листопада 1913 р. захистив магістерську дисертацію, а в лютому 1915 р. був обраний екстраординарним професором кафедри російської історії. В. Ю. Данилевич, який вважав роботу Є. Д. Сташевського дуже слабкою в науковому відношенні, про що і написав у опублікованому відгукові на дисертацію, відмовився працювати асистентом з новим професором (Гомоляко, А. 2013, с. 48–50).

У 1920-х рр. у *Curriculum vitae* В. Ю. Данилевич зазначав: «Після обрання на тую катедру, що я заміщував, в 1915 р. того Є. Сташевського, що обікрав московські та київські архіви, я прийняв пропозицію Варшавського університету й перейшов туди приват-доцентом та старшим асистентом» ([Данилевич, В. Е.]. *Curriculum vitae*. Арк. 3). Висловимо припущення, що цю пропозицію міг ініціювати професор Варшавського університету І. П. Козловський (1869–1942 рр.), адже В. Ю. Данилевич був опонентом на захисті його магістерської дисертації в Харкові 1907 р. (Казарова Н. А., 2016а, с. 263).

Варшавський університет наприкінці червня 1915 р. був поспішно евакуйований з Польщі, а в серпні — вересні 1915 р. почалося переміщення вцілілого майна університету, викладачів і студентів до Ростова-на-Дону

(Schiller-Walicka, J. 2016, s. 681–683). Відомо, що під час евакуації в ніч з 22 на 23 червня 1915 р. з Варшави виїхало тільки 16 професорів з сім'ями. У Ростові-на-Дону університет поступово зміг відновити основні напрямки й масштаби своєї діяльності (за винятком матеріальної бази), хоча гостро стояло питання про забезпечення викладацькими кадрами (Данилов, А. Г. 2005а, с. 30–32). Перебуваючи в Ростові-на-Дону в лютому 1916 р., В. Ю. Данилевич спробував знайти роботу в наукових закладах Москви, проте безуспішно (Гомоляко, А. 2013, с. 50–51).

Навесні 1916 р. було вирішено питання про перехід професора І. П. Козловського на роботу директором Ніжинського інституту (Казарова Н. А., 2016б, с. 184–185). Серед курсів, які він читав у Варшавському університеті, була також історична географія (Казарова та ін. 2014, с. 24). Мабуть, саме тому В. Ю. Данилевич почав викладати «Історичну географію Росії» у Варшавському університеті з осені 1916 р. Відомо, що вступну лекцію на тему «Роль географічного фактору в російському історичному процесі» він прочитав 22 вересня 1916 р. о 12-й годині в актовій залі університету. Зміст лекції засвідчує велику ерудицію лектора, який проаналізував погляди десятків учених на значення географії в історичному розвитку (від Гіппократа й Арістотеля до С. Соловійова, І. Забеліна, В. Ключевського та М. Любавського). В. Ю. Данилевич визначив сильні та слабкі сторони різних концепцій. Так, він підкреслював, що політичний устрій не залежить від природи. Поділяючи погляди В. Ключевського на значення ґрунтів і ботанічних умов для економічного розвитку, лектор відкидав твердження С. Соловійова та І. Забеліна про вирішальне «значення для господарського побуту лісу і степу» ([Данилевич, В. Е.]. 1916. Арк. 9).

В особовому фонді вченого зберігся конспект лекцій з «Історичної географії Росії», В. Ю. Данилевич прочитав у 1916–1917 акад. р. ([Данилевич, В. Е.]. 1916/1917). З ініціативи студентів неповний конспект курсу лекцій було видано в літографії акціонерного товариства А. М. Гордона в Ростові-на-Дону. (Данилевич, В. 1917). Порівняно з курсом лекцій, який В. Ю. Данилевич читав в Університеті св. Володимира, видання охоплює лише окремі теми: 1) предмет історичної географії та її місце серед інших наук; 2) поділ історичної географії на частини; 3) джерела історичної географії Росії.

В. Ю. Данилевич наголошував, що історична географія існує дуже короткий час. З інших географічних дисциплін вона найближча до порівняльної географії й антропогеографії (Данилевич, В. 1917, с. 5). Лектор вказував, що історична географія як наука поділяється на три частини: 1) описова історична географія, яка описує та досліджує окремі історично-

географічні факти і явища; 2) систематика історичної географії, яка класифікує чи систематизує історично-географічні явища; 3) теоретична історична географія, яка досліджує і узагальнює матеріал, добутий названими двома частинами науки, на підставі його вивчення з'ясовує загальні історично-географічні закони (Данилевич, В. 1917, с. 15–16). В. Ю. Данилевич також скрупульозно проаналізував джерела історичної географії Росії, поділивши їх на види та вказавши студентам на можливості їхнього використання (Данилевич, В. 1917, с. 16–32).

В. Ю. Данилевич стежив за новинками наукової літератури з історичної географії. Про це свідчить той факт, що до списку загальних посібників до курсу крім «класичних» праць М. С. Грушевського, М. П. Барсова, Є. С. Замисловського, Д. І. Іловайського, С. К. Кузнецова, Ф. І. Леонтовича, П. М. Мілюкова було додано роботи Д. І. Багалія, М. К. Любавського, С. М. Середоніна та Л. Д. Сініцького, які з'явилися в 1914–1916 рр., а також V–VII томи «Історії України-Руси» М. С. Грушевського (Данилевич, В. 1917, с. 3–4).

В. Ю. Данилевич захоплено зустрів Лютневу революцію й навіть поринув у вир політичної боротьби: активно виступав із публічними лекціями, брав участь у мітингах та маніфестаціях. Він став одним з лідерів української громади Ростова-на-Дону (Гомоляко, А. 2013, с. 51–52). На початку травня 1917 р. Тимчасовий уряд вирішив заснувати з 1 липня в Ростові-на-Дону університет і присвоїти йому назву «Донський». Так було завершено трансформацію Варшавського університету в Донський (Данилов, А. Г. 2005b, с. 28).

Наприкінці травня 1917 р. історико-філологічний факультет доручив В. Ю. Данилевичу з наступного навчального року вести просемінарій на молодших курсах замість практичних занять на старших курсах (Історико-філологіческий факультет... Арк. 1). Восени 1917 р. В. Ю. Данилевич прочитав перед громадськістю регіону цикл лекцій під загальною назвою «Україна і Росія». Так, у Таганрозі 30 вересня він виголосив лекцію «Причини, по яким Україна потрібна Росії», а в Ростові-на-Дону 6 жовтня — «Переяславський трактат 1654 р.». Попри соціалістичну фразеологію (цитування Бебеля, Енгельса, Каутського) лектор намагався показати складну історію відносин між двома народами ([Данилевич, В. Е.]. 1917).

1918 р. В. Ю. Данилевич повернувся в Україну. 4 липня він написав заяву до ради професорів Київського державного Українського університету, який заснував гетьман П. Скоропадський, про бажання працювати на користь українського народу й науки професором по кафедрі української історії або історичної географії України, або передісторичної археології України. Його обрали на посаду екстраординарного професора російської історії. З 1920 р. багато років В. Ю. Данилевич працював професором Київського вищого ін-

ституту народної освіти ім. М. П. Драгоманова (Гомоляко, А. 2013, с. 79–80).

Водночас В. Ю. Данилевич тісно співпрацював з різними науковими інституціями. Наприклад, у січні 1919 р. очолив Археологічну секцію Українського наукового товариства, став членом комітету для заснування Всеукраїнської бібліотеки України. Менш відомий інший факт його інтелектуальної біографії — участь у діяльності Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі під головуванням О. С. Грушевського.

Починаючи з п'ятого засідання Постійної комісії (з 11 червня 1919 р.), В. Ю. Данилевич брав активну участь у її діяльності (Протоколи... Арк. 11). Навіть на короткому дев'ятому засіданні Постійної комісії, яке відбулося 30 серпня 1919 р. в умовах стану облоги й заборони населенню з'являтися на вулицях після 8-ї години, розглянули низку важливих питань. Зокрема, проф. В. Ю. Данилевичу доручили обстоювати на зборах Комітету Національної бібліотеки прохання комісії передати в її розпорядження історично-географічні матеріали, які могли потрапляти до бібліотеки (Протоколи... Арк. 19–19 зв.). У вересні — листопаді 1919 р. В. Ю. Данилевич брав активну участь в обговоренні рефератів, своєрідних пробних статей для Історично-географічного словника, які читали на засіданнях Постійної комісії Є. Ю. Перфецький (про м. Олесько), О. Ю. Гермайзе (про м. Гадяч), М. М. Ткаченко (про м. Остер), К. О. Лазаревська (про м. Бахмач) (Протоколи... Арк. 21–28).

У грудні 1919 р. — січні 1920 р. засідань Постійної комісії не було. Коли ж вони в лютому 1920 р. відновилися, В. Ю. Данилевич участі в них уже не брав (Протоколи... Арк. 29). Хоча в різноманітних матеріалах Постійної комісії зазначалося, що 1920 р. за В. Ю. Данилевичем було закріплено вивчення Східного Поділля (Трубчанинов, С. В. 2016, с. 34). Також наприкінці 1920 р. на засіданні Постійної комісії стверджувалося, що «археологічні зводки були доручені в Комісії групі спеціалістів-археологів, на чолі з В. Ю. Данилевичем. Але останній зрікся від роботи і вона так і не почалася» (Звіти... Арк. 64). Подібний закид нам видається достатньо несправедливим, оскільки В. Ю. Данилевич брав участь у роботі Постійної комісії на громадських засадах. Так, згідно з інформацією від 26 липня 1919 р. лише 3 працівники Постійної комісії одержували заробітну плату, решта 20 членів комісії не одержували постійної платні. Серед останніх був і професор В. Ю. Данилевич (Листування... Арк. 36–37). Нам також нічого не відомо про зведення археологічного матеріалу силами членів Постійної комісії в подальшому (Трубчанинов, С. В. 2014b).

1924 р. В. Ю. Данилевич став дійсним членом щойно створеної науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського, в якій очолив під-

секцію історії матеріальної культури. Зокрема, він викладав аспірантам археологію та вів семінарські заняття з матеріальної культури і техніки передісторичної й історичної доби (Історія Національної Академії наук України. 1924–1928, с. 224–227).

У 1918–1925 рр. В. Ю. Данилевич опублікував 32 роботи, переважно це були рецензії, зокрема й на праці зарубіжних авторів ([Данилевич, В. Е.]. Список моих сочинений. Арк. 8–10). Результати своїх багаторічних археологічних досліджень В. Ю. Данилевич узагальнив у монографії «Археологічна минавшина Київщини», опублікованій 1925 р. Для нас цікава історично-географічна характеристика регіону, яку він дав. «За справжню Київщину, — підкреслював учений, — я визнаю лише тую територію, яку зрешують річки, що по них мешкали древляни та поляни. Звісно, ті племена становлять головну підвалину, з якої повстала ціла сучасна людність нашої Київщини. Суміжних районів поза межами тих річок я свідомо не торкався, бо перш за все в археології вони ще замало досліджені. Тільки на півдню та на південь-заході я залишив у загальних рисах кордони старорежимної губернії. Сюди тяглася полянська колонізація, бо з природнього боку ця територія подібна до решти Київщини» (Данилевич, В. 1925, с. 3).

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я, 1 жовтня 1929 р. В. Ю. Данилевич подав заяву про звільнення з посади дійсного члена науково-дослідної кафедри історії України (Гомоляко, А. 2013, с. 63). Можливо, саме перебування на пенсії врятувало життя вченому на початку 1930-х рр., коли репресували співробітників М. С. Грушевського.

У 1932–1933 навчальному році відновив діяльність Київський університет. Напевно, це підштовхнуло В. Ю. Данилевича повернутися до викладацької роботи в Київському державному університеті. Він працював також в Інституті червоної професури (далі — ІЧП), який мав готувати висококваліфіковані кадри для наукової, педагогічної та практичної роботи в соціалістичному господарстві й різних галузях культурного будівництва. Серед предметів, які викладав у цих вишах В. Ю. Данилевич, були історична географія СРСР та всесвітня історична географія. В особовому фонді вченого (ІР НБУВ. Ф. ХХІХ) зберігаються авторські конспекти лекцій з всесвітньої історичної географії ([Данилевич, В. Ю.]. Всесвітня...) та історичної географії СРСР ([Данилевич, В. Ю.]. 1936/1937), план, проспекти лекцій, тези й література з курсу історичної географії СРСР ([Данилевич, В. Ю.]. План, проспекти лекцій...), а також стенограми лекцій, які виконали слухачі ІЧП (Лекції Данилевича В. Ю.). Ці матеріали відносяться до 1935–1936 та 1936–1937 навчальних років. Але під час підготовки до лекцій В. Ю. Данилевич також використовував свої давні «дореволюційні» записи, перекладаючи їх українською

мовою та додаючи «ідеологічно правильні» вказівки на кшталт: «німецькі фашистські вчені (Коссіна й ін.) [вважають] фінів за тубільців і за арійців» (Данилевич, В. Е. Итальянские... Арк. 6 зв.).

Програма В. Ю. Данилевича з всесвітньої історичної географії передбачала спершу характеристику різноманітних теорій (расова теорія й сполучені з нею теорії; теорія завоювань; теорія міграцій; теорія центрів і культурних кіл; теорія «правітчин» та «пранародів» і питання про автохтонність). Далі мав розглядатися географічний чинник за передісторичних часів (у конспекті лекцій передісторична географія включала як добу палеоліту, так і державу інків). Після цього мали вивчатися країни Переднього Сходу (Шумер і Аккад, хети, Елам, Єгипет), відомості про Європу в II–I тис. до н. е., Грецію, Малу Азію та Африку в VI–IV ст. до н. е., грецькі колонії, монархію Олександра Македонського, Римську імперію в її розвитку та деякі інші проблеми давньої історичної географії. В конспекті лекцій було зроблено витяги з давньої етнографії країн Переднього Сходу, про Давній Єгипет (з власноруч намальованою картосхемою), Передню Азію (Сирію, Фінікію та Палестину) (Данилевич, В. Ю.]. Всесвітня... Арк. 2–7 зв., 26–31).

Вивчення середньовічної історичної географії розпочиналося «Добою великої вандрівки народів». Особливий акцент робився на історичній географії Європи. Виділялися хрестові походи. Далі мали вивчатися доба географічних відкриттів і колоніальні завоювання європейців. У конспекті лекцій ґрунтовно пропрацьовано історичну географію Індії (від навали арійців у III тис. до н. е. до повстань 1919 і 1921 рр.), Кореї, Китаю та Японії (Данилевич, В. Ю.]. Всесвітня... Арк. 2 зв., 8–26).

Історична географія нового часу мала розпочинатися вивченням Європи з середини XVII ст., а закінчуватися з'ясуванням питання про захоплення та переділи колоній за доби імперіалізму (1875–1918 рр.) (Данилевич, В. Ю.]. Всесвітня... Арк. 2 зв.). Конспектів лекцій з цього періоду ми не виявили. Тоді ж В. Ю. Данилевич підготував лекцію «Імперіалістична війна та її наслідки» (1914–1935 рр.) (Данилевич, В. Ю.]. Всесвітня... Арк. 1–1 зв.).

Більш ґрунтовно В. Ю. Данилевич пропрацьовував план, проспект курсу і конспекти лекцій з історичної географії СРСР. Численні нотатки й навіть витяги на невеличких клаптиках паперу, на наш погляд, якнайкраще засвідчують постійне доопрацювання та вдосконалення навчального матеріалу. Значно розширилася географія залучених для вивчення регіонів: Кавказ (Дагестан, Адигея, Абхазія, Аджарія, Вірменія, Азербайджан, Грузія та ін.), Карелія, Поволжя (Татарстан, Башкирія), Середня Азія (Таджикистан, Узбекистан, Киргизія), Сибір, території, які перебували за межами СРСР (Бессарабія, Північно-Американські володіння Росії) (Данилевич, В. Ю.]. 1936/1937).

Надзвичайно ґрунтовно було опрацьовано список джерел і літератури для слухачів ІЧП. Найбільш повний список налічував 191 позицію. Насправді їх було ще більше, бо під одним номером було записано «всі так звані власні монографії» (11 авторів), або праці М. І. Петрова по історії земель (5 назв), або «всі археологічні мапи та мапи монетних скарбів», або ж списки населених місць, які видавалися губернiальними статистичними комітетами ([Данилевич, В. Ю.]. План, проспекти лекцій... Арк. 30–37 зв.).

За умов сталінського тоталітаризму навіть при висвітленні далеких від політики проблем від учених вимагали суворо дотримуватися «класового підходу». Так, статтю В. Ю. Данилевича про III з'їзд Міжнародної географічної спілки та його аналіз першої частини «Матеріалів до історії картографії України» В. Кордта 1933 р. не рекомендував до друку рецензент К. Є. Антипович ([Данилевич, В. Ю.]. Рецензії... Арк. 25). Іронія долі — колишні аспіранти М. С. Грушевського, працівники Історично-географічної комісії К. Є. Антипович і О. І. Баранович, як свідчить звіт Історичного циклу ВУАН за 1933 р., «виступали проти націоналістичних концепцій української буржуазної історіографії, особливо М. Грушевського і окремих представників його школи» (Історія Національної Академії наук України. 1929–1933, с. 316). Саме тому В. Ю. Данилевич і мусив включати до тексту лекцій звинувачувальні випадки про фашистів та їхніх «прислужників». Так, він вказував, що деякі вітчизняні автори роблять велику послугу німецькому фашизму, «бо їхні погляди лише ховають за іменами Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна та за класами фашистську расову теорію, доводячи її до справжнього безглуздя» ([Данилевич, В. Ю.]. 1936/1937. Арк. 30 зв.). В серпні 1936 р. на зборах у Київському університеті старий професор навіть виступав з «гарячою» промовою з приводу «терористичної діяльності Троцького, Зінов'єва, Каменєва» (Козловская, В. 1937, с. 315).

Про те, що слухачі ІЧП недостатньо розуміли лекції з історичної географії СРСР, свідчить такий факт. Слухачка Берлянт надрукувала на друкарській машинці стенограму двох лекцій, яка містила чимало граматичних помилок. Обурений професор наклав на ній таку резолюцію: «Нахабне шахрайство під назвою стенограми. Неписьменна, безглузда суміш покалічених українських та російських слів з словами, що в жодній мові не існують. Ані про етимологію, ані про складню, ані, взагалі про щось письменне ця шахрайка не чула» (Лекції Данилевича В. Ю. Арк. 1).

Сповнений творчих планів, В. Ю. Данилевич помер 16 листопада 1936 р. Напевно, він ще встиг прочитати нову вступну лекцію до курсу історичної географії СРСР, у якій понад половину місця відводилося критиці расової теорії ([Данилевич, В. Ю.]. 1936/1937. Арк. 99–99 зв.).

Таким чином, Василь Юхимович Данилевич, якого відносять до плеяди старших учнів В. Б. Антоновича, протягом більш ніж 40-річної наукової та понад 30-річної викладацької діяльності проявив себе в різних галузях. Найбільше визнання йому принесли праці з археології та історії Київської Русі. Проте значне місце в його науково-педагогічній біографії посідала також історична географія. Нам видається можливим і необхідним і далі досліджувати місце історичної географії в біографіях інших видатних вітчизняних учених.

Alma Mater: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. 2000. Кн. 1. К.

Багалій, Д. 1919. Оцінка наукових праць професора В. Е. Данилевича. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Т. 1. LXXXIX–LC.

Гомоляко, А. 2009. Науково-педагогічна діяльність В. Ю. Данилевича в Київському університеті. *Література та культура Полісся*. Вип. 56. С. 306–313.

Гомоляко, А. 2010. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. *Український історичний збірник*. Вип. 13. С. 97–105.

Гомоляко, А. 2012. *Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича. Дисертація кандидата наук*. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

Гомоляко, А. 2013. *Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича: монографія*. Ніжин: Аспект-Поліграф.

Грушевський, М. 1897. Нові розвідки з історії давньої Русі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. XVIII. Кн. IV. С. 1–24.

[Данилевич, В. Е.]. *Время заселения нашей страны. Рукопись с правкою и вставками*. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. XXIX. Спр. 154. 83 арк.

Данилевич, В. Е. 1909. Время образования Слободских черкасских полков. *Сборник статей, посвященный В. О. Ключевскому*. М. С. 632–639.

Данилевич, В. Е. 1908. Данилевич. *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905)*, под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багаляя. Харьков. С. 346–348.

Данилевич, В. Е. 1905. *Донецкое городище и город Донец*. Киев / Оттиск из журн. «Археологическая Летопись Южной России». 1904. № 4–5.

Данилевич, В. Е. 1903. Значение нумизматики в изучении русской истории. *Записки Императорского Харьковского университета*. Кн. 4. С. 165–197.

[Данилевич, В. Е.]. 1916/1917. *Историческая география России. [Курс лекций]*. ІР НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 116. 33 арк.

Данилевич, В. 1917. *Историческая география России: курс лекций, читанный проф. В. Е. Данилевичем студентам историко-филологического факультета Императорского Варшавского университета в 1916–17 акад. году*. Ростов-на-Дону.

[Данилевич, В. Е.]. *История Древней Руси. [Лекция нач. XX в.]*. ІР НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 212. 102 арк.

Данилевич, В. Е. 1903/1904. *История древнерусских земель. [Конспект лекций]*. ІР НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 88. 283 арк.

[Данилевич, В. Е.]. 1909/1910. *История Малороссии. [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 110. 37 арк.

Данилевич, В. Е. 1910. *История русской колонизации. [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 91. 54 арк.

Данилевич, В. Е. 1904. *Источники и пособия для диссертации по истории Слободской Украины. Харьков*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 5. 227 арк.

Данилевич, В. Е. *Итальянские колонии на юге России. [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 90. 10 арк.

Данилевич, В. Е. *Новая книга по древней русской истории. Рецензия на книгу В.Ляскаронского «История Переяславльской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» Монография. 1897 г. Киев. 3 варианта*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 77. 14 арк.

Данилевич, В. 1896а. *Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV столетия*. К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира / Оттиск из «Университетских Известий».

Данилевич, В. Е. *Программа курса исторической географии, читанного в Киевском университете и на Высших женских курсах*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 230. 2 арк.

[Данилевич, В. Е.]. *Программа по исторической географии России*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 119. 4 арк.

Данилевич, В. 1897–1901. *Программы занятий по географии в Ревельской Александровской гимназии*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 241–247. 16 арк.

Данилевич, В. Е. 1897. *Пути сообщения Полоцкой земли до конца XIV ст. (очерк)*. Юрьев. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 75. 7 арк.

Данилевич, В. 1898. *Пути сообщения Полоцкой земли до конца XIV столетия*. Юрьев. *Сборник Учено-Литературного Общества при императорском Юрьевском Университете*. Вып. 1. С. 1–20.

Данилевич, В. 1896б. Рец.: Филевич И. *История древней Руси*. Т. 1. Территория и население. Варшава, 1896. *Киевская старина*. Т. LIV. С. 69–79.

[Данилевич, В. Е.]. 1916. *Роль географического фактора в русском историческом процессе [Конспект лекции, читанной в Варшавском у-те, в Ростове-на-Дону. 22 сентября, 1916 г.]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 122. 10 арк.

[Данилевич, В. Е.]. 1908/1909. *Русская историческая география [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 123. 36 арк.

[Данилевич, В. Е.]. 1917. *Украина и Россия [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 111. 22 арк.

[Данилевич, В. Е.]. *Список моих сочинений. 1890–1925 гг.* IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 805. 12 арк.

[Данилевич, В. Е.]. *Этнографическое следствие русской колонизации [Конспект лекций]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 224. 6 арк.

Данилевич, В. 1925. *Археологічна минувшина Київщини (3 5 таблицями малюнків та 9 мапами)*. К.

[Данилевич, В. Ю.]. *Всесвітня історична географія. Осінній семестр 1935–1936 н/року*. [Конспект лекцій]. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 114. 31 арк.

[Данилевич, В. Ю.]. 1936/1937. *Історична географія СРСР. [Конспект лекцій]*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 117. 158 арк.

[Данилевич, В. Ю.]. *План, проспекти лекцій, тези та література по курсу історичної географії СРСР. Додаток: Бібліографія по історичній географії*. IP НБУВ. Ф. XXIX. Спр. 120. 17+20 арк.

[Данилевич, В.]. *Рецензії на роботи в галузі «сучасних проблем картографії»*. ІР НБУВ. Ф. Х. Спр. 17259–17262. 25 арк.

[Данилевич, В. Е.]. *Curriculum vitae. На русском, украинском яз.* ІР НБУВ. Ф. ХХІХ. Спр. 145–146. 3 арк.

Данилов, А. Г. 2005а. Варшавський університет в Ростові-на-Дону (1915–1917 гг.). Ч. 1. *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. № 3. С. 29–34.

Данилов, А. Г. 2005б. Варшавський університет в Ростові-на-Дону (1915–1917 гг.). Ч. 2. *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. № 4. С. 25–29.

Девільс, М. 2003. Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого. *Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. Вип. 8. С. 150–174.

Звіти історично-географічної комісії при АН УРСР (1920–1930 рр.). Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1064. 105 арк.

Історико-філологічний факультет Варшавського університета. Письмо Данилевичу В. Е. с поручением вести просемінарій на младших курсах, 25 мая 1917 г. ІР ХХІХ. Спр. 342. 1 арк.

Іванчишен, В. 2016. Етнографічний напрям у науковому доробку Василя Данилевича. *Народна творчість та етнологія*. № 6. С. 57–61.

Історія Національної Академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. 1998. К.: НБУВ.

Історія Національної Академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали. 1998. К.: НБУВ.

Казарова, Н. А. 2016а. Иван Павлович Козловский (1869–1942) и его «Хроника». *Новое прошлое / The new Past*. № 2. С. 248–265.

Казарова, Н. А. 2016б. Иван Павлович Козловский (1869–1942) и его «Хроника». *Продолжение. Новое прошлое / The new Past*. № 3. С. 180–193.

Казарова, Н. А. и др. 2014. *Историки Варшавского университета. Время и судьбы*. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет. [Online]. Режим доступа: <https://tinyurl.com/y9averrd> [Дата доступа: 20.03.2018].

Кобченко, К. А. 2007. *«Жіночий університет Святої Ольги»: історія Київських вищих жіночих курсів*. К.

Козловская, В. 1937. Памяти проф. В. Е. Данилевича. *Советская археология*, № 4. С. 313–315.

Кузьминська, О. 2005. Данилевич Василь Юхимович. *Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України*. Біографічний довідник. К. С. 170–173. *Лекції Данилевича В. Ю. з історичної географії в інституті Червоної професури. Стенограма. 4 лютого 1936 р. Машинопис*. ІР НБУВ. Ф. ХХІХ. Спр. 118. 15 арк.

Листування з управлінням і видавництвом Академії Наук про діяльність історично-географічної комісії при історичній секції АН УРСР. ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1063. 102 арк.

Ляшко, С. 2003. Про участь В. Ю. Данилевича у підготовці та роботі XII Археологічного з'їзду в 1902 р. у Харкові. *Археологія*. № 2. С. 132–135.

Маслійчук, В. 2003. В. Ю. Данилевич та історія Слобідської України. *Київська Старовина*. № 3. С. 136–141.

Маслійчук, В. 2004. В. Ю. Данилевич та історія Слобідської України. *Київська Старовина*. № 4. С. 163–168.

Михальченко, С. И. 1997. *Киевская школа в российской историографии* (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики). М.: Прометей; Брянск: Издательство БГПУ.

Мищук, Г. 2003. Матеріали до вивчення розвитку нумізматики наприкінці ХІХ — у 30-х роках ХХ ст. в особовому архівному фондї В. Ю. Данилевича. *Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів*. Вип. 8. С. 175–184.

Обозрение преподавания на историко-филологическом факультете Императорского Университета Св. Владимира в 1914–1915 учебном году. 1914. *Университетские известия*. № 10. С. 3–25.

Отзыв И. А. Линниченко о деятельности Данилевича по русской истории и древностям. Державний архів Одеської обл. Ф. 153. Оп. 1. Спр. 155. 6 арк.

Протоколи засідань Постійної Комісії для складання історично-географічного словника Української землі. ІР НБУВ. Ф. Х. Спр. 12003–12110. 165 арк.

Трубчанинов, С. В. 2014а. Історико-географічні дослідження представників школи В. Антоновича. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Вип. 7. С. 135–148.

Трубчанинов, С. В. 2014б. «Реорганізація» історичних установ ВУАН та її вплив на розвиток історично-географічних досліджень. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія Історія*. Вип. 2. Ч. 2. С. 246–251.

Трубчанинов, С. В. 2015. Діяльність Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі. *Spheres of Culture: Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Vol. X. Lublin. P. 272–280.

Трубчанинов, С. В. 2016. Початок діяльності Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі (1919–1920 рр.). *Гілея: науковий вісник*. Вип. 112 (9). С. 32–35.

Schiller-Walicka, J. 2016. Ciesarski Uniwersytet Warszawski: między edukacją a polityką 1869–1917. *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*. Warszawa. S. 557–703.

Alma Mater: Uniwersytet Sv. Volodymyra naperedodni ta v dobu Ukrainskoi revoliutsii. 1917–1920. Materialy, dokumenty, spohady: U 3 kn [Alma Mater: St. Volodymyr University Before and During Ukrainian Revolution. 1917–1920. Materials, Documents, Memoirs]. 2000. Кн. 1. К.

Bahalii, D. 1919. *Otsinka naukovykh prats profesora V. E. Danylevycha. Zapysky Istorychno-Filolohichnoho Viddilu Ukrainskoi Akademii Nauk [Evaluation of Scientific Works by Professor V. Danylevych]*. Т. 1. LXXXIX–LS.

Homolyako, A. 2009. Naukovo-pedahohichna diialnist V. Yu. Danylevycha v Kyivskomu universyteti [Scientific and pedagogical activity of V. Danylevych in the Kyiv University]. *Literatura ta kultura Polissia*. Vyp. 56. S. 306–313.

Homolyako, A. 2010. V. Yu. Danylevych yak doslidnyk istorii Slobozhanshchyny [V. Danylevych as a Researcher of the History of Slobozhanshchyna]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 13. S. 97–105.

Homolyako, A. 2012. *Naukovo-pedahohichna diialnist Vasylia Danylevycha. Dysertatsiia kandydata nauk [Scientific and pedagogical activity of Vasyl Danylevych. Thesis of the candidate of sciences]*. Nizhynskiy derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia.

Homolyako, A. 2013. *Naukovo-pedahohichna diialnist Vasylia Danylevycha: monografiya [Scientific and pedagogical activity of Vasyl Danylevych]*. Nizhyn: Aspekt-Polihraf.

Hrushevskiy, M. 1897. Novi rozvidky z istorii davnoi Rusi [New Intelligence on the History of Ancient Rus]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. T. XVIII. Kn. IV. S. 1–24.

[Danilevich, V. E.]. *Vremja zaselenija nashej strany. Rukopis' s pravkoju i vstavkami [Time of Settling of our Country. Manuscript with Corrections and Inserts]*. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (IR NBUV). F. XXIX. Spr. 154. 83 ark.

Danilevich, V. E. 1909. Vremja obrazovaniya Slobodskih cherkasskih polkov [Time of Formation of the Sloboda Cherkassy Regiments]. *Sbornik statej, posvjashhennyj V. O. Ključevskomu*. Moskva. S. 632–639.

Danilevich, V. E. 1908. Danilevich [Danilevich]. *Istoriko-filologičeskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805–1905)*, pod red. M. G. Halanskogo, D. I. Bagaleja. Har'kov. S. 346–348.

Danilevich, V. E. 1905. *Doneckoe gorodishhe i gorod Donec [Donetsk Fort and Donetsk City]*. Kiev / Ottisk iz zhurn. «Arheologičeskaja Letopis' Juzhnoj Rossii». 1904. № 4–5.

Danilevich, V. E. 1903. Znachenie numizmatiki v izuchenii russkoj istorii [The Importance of Numismatics in the Study of Russian History]. *Zapiski Imperatorskogo Har'kovskogo universiteta*. Kn. 4. S. 165–197.

[Danilevich, V. E.]. 1916/1917. *Istoricheskaja geografija Rossii. [Kurs lekcij]. Historical geography of Russia [Summary of lectures]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 116. 33 ark.

Danilevich, V. 1917. *Istoricheskaja geografija Rossii: kurs lekcij, čitannyj prof. V. E. Danilevichem studentam istoriko-filologičeskogo fakul'teta Imperatorskogo Varšavskogo universiteta v 1916–17 akad. Godu [Historical Geography of Russia: Course of Lectures, Read by prof. V. Danilevich for Students of the Faculty of History and Philology of the Imperial Warsaw University in 1916–17 Academic Years]*. Rostov-na-Donu.

[Danilevich, V. E.]. *Istorija Drevnej Rusi. [Lekcija nach. XX v.] [History of Ancient Russia. [Lecture of the beginning XX Cent.]]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 212. 102 ark.

Danilevich, V. E. 1903/1904. *Istorija drevnerusskih zemel'. [Konspekt lekcij] [History of ancient Russian lands. [Summary of lectures]]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 88. 283 ark.

[Danilevich, V. E.]. 1909/1910. *Istorija Malorossii. [Konspekt lekcij] [History of Little Russia. [Summary of lectures]]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 110. 37 ark.

Danilevich, V. E. 1910. *Istorija russkoj kolonizacii. [Konspekt lekcij] [History of Russian colonization. [Summary of lectures]]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 91. 54 ark.

Danilevich, V. E. 1904. *Istočniki i posobija dlja dissertacii po istorii Slobodskoj Ukrainy [Sources and manuals for a dissertation on the history of Sloboda Ukraine]*. Har'kov. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 5. 227 ark.

Danilevich, V. E. *Ital'janskije kolonii na juge Rossii. [Konspekt lekcij] [Italian Colonies in the South Russia. [Summary of lectures]]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 90. 10 ark.

Danilevich, V. E. *Novaja kniga po drevnej russkoj istorii. Recenzija na knigu V.Ljaskaronskogo «Istorija Perejaslavl'skoj zemli s drevnejših vremen do poloviny XIII st.» Monografiya. 1897 g. Kiev. 3 varianty [New book on ancient Russian history. Review of the book by V. Lyaskaronsky «History of Perejaslavl land from ancient times to half of the XIII century.» Monograph. 1897. Kiev. 3 options]*. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 77. 14 ark.

Danilevich, V. 1896a. *Oчерk istorii Polockoj zemli do konca XIV stoletija* [An outline of the history of the Polotsk land until the end of the fourteenth century]. Kiev: Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira / Ottisk iz «Universitetskikh Izvestij».

Danilevich, V. E. *Programma kursa istoricheskoi geografii, chitannogo v Kievskom universitete i na Vysshih zhenskikh kursah* [The program of the course of historical geography, read at the Kiev University and at the Higher Women's Courses]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 230. 2 ark.

[Danilevich, V. E.]. *Programma po istoricheskoi geografii Rossii* [Program on Historical Geography of Russia]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 119. 4 ark.

Danilevich, V. 1897–1901. *Programmy zanjatij po geografii v Revel'skoj Aleksandrovskej gimnazii* [Programs of Classes in Geography in the Revel Alexandrovsky Grammar School]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 241–247. 16 ark.

Danilevich, V. E. 1897. *Puti soobshhenija Polockoj zemli do konca XIV st. (oчерk)* [Lines of Communication of Polotsk until Late 14th Cent.]. (Feature article). Jur'ev. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 75. 7 ark.

Danilevich, V. 1898. *Puti soobshhenija Polockoj zemli do konca XIV stoletija* [Lines of Communication of Polotsk until Late 14th Cent.]. Jur'ev. Sbornik Ucheno-Literaturnogo Obshhestva pri imperatorskom Jur'evskom Universitete. Vyp. 1. S. 1–20.

Danilevich, V. 1896b. Rec.: Filevich I. *Istorija drevnej Rusi. T. 1. Territorija i naselenie. Varshava, 1896* [Rev.: Filevich I. History of ancient Russia. T.1. Territory and population. Warsaw, 1896]. *Kievskaja starina. T. LIV. S. 69–79.*

[Danilevich, V. E.]. 1916. *Rol' geograficheskogo faktora v russkom istoricheskom processe* [Konspekt lekcii, chitannoj v Varshavskom u-te, v Rostove-na-Donu. 22 sentjabrja, 1916 g.] [The role of the geographical factor in the Russian historical process [A summary of the lecture, read in the Warsaw University, in Rostov-on-Don. September 22, 1916]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 122. 10 ark.

[Danilevich, V. E.]. 1908/1909. *Russkaja istoricheskaja geografija* [Konspekt lekcij] [Russian Historical Geography [Summary of lectures]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 123. 36 ark.

[Danilevich, V. E.]. 1917. *Ukraina i Rossija* [Konspekt lekcij] [Ukraine and Russia [Summary of lectures]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 111. 22 ark.

[Danilevich, V. E.]. *Spisok moih sochinenij. 1890–1925 gg.* [List of my compositions. 1890–1925]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 805. 12 ark.

[Danilevich, V. E.]. *Jetnograficheskoe sledstvie russkoj kolonizacii* [Konspekt lekcij] [Ethnographic consequence of the Russian colonization [Summary of lectures]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 224. 6 ark.

Danylevych, V. 1925. *Arkheolohichna mynushyna Kyivshchyny (Z 5 tablytsiamy maliunkiv ta 9 mapamy)* [Archaeological Past of the Kyiv Region (With 5 Drawings Tables and 9 Maps)]. Kyiv.

[Danylevych, V. Yu.]. *Vsesvitnia istorychna heohrafiia. Osinnii semestr 1935–1936 n/roku.* [Konspekt lekcij] [[Danylevych, V.] [Historical Geography of the World. Autumn Semester 1935–1936 Academ. Year. [Summary of Lectures]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 114. 31 ark.

[Danylevych, V. Yu.]. 1936/1937. *Istorychna heohrafiia SRSR.* [Konspekt lekcij] [Historical Geography of Russia. [Course of Lectures]]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 117. 158 ark.

[Danylevych, V. Yu.]. *Plan, prospekty lekcij, tezy ta literatura po kursu istorychnoi heohrafi SRSR. Dodatok: Bibliografija po istorychnoi heohrafi* [Plan, Prospectus of Lectures, Theses and Literature on the Course of Historical Geography of the USSR. Appendix: Bibliography on Historical Geography]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 120. 17+20 ark.

[Danylevych, V.]. *Retsenzii na roboty v haluzi «suchasnykh problem kartohrafiï»* [Reviews of the Works in the Field of «Modern Cartography»]. IR NBUV. F. X. Spr. 17259–17262. 25 ark.

[Danylevych, V.]. *Curriculum vitae. Na russkom, ukrainskom jaz.* [Curriculum vitae. In Russian, Ukrainian]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 145–146. 3 ark.

Danilov, A. G. 2005b. Varshavskij universitet v Rostove-na-Donu (1915–1917 gg.) [Warsaw University in Rostov-on-Don (1915–1917)]. Ch. 2. *Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Obshchestvennye nauki.* № 4. 25–29.

Devilie, M. 2003. Rukopysnyi fond istoryka ta arkeoloha Vasylia Yukhymovycha Danylevycha yak dzherelo doslidzhennia tvorchoho ta zhyttievoho shliakhu vchenoho [Handwritten Fund of Historian and Archaeologist Vasyl Danylevych as a Source of Research on the Creative and life Path of a Scientist]. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy: arkeohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta bibliotechnykh fondiv.* Vyp. 8. S. 150–174.

Zvity istorychno-heohrafichnoi komisii pry AN URSR (1920–1930 rr.) [Reports of the Historical-Geographic Commission under the Academy of Sciences of the USSR (1920–1930's)]. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (TsDIAK Ukrainy). F. 1235. Op. 1. Spr. 1064. 105 ark.

Istoriko-filologicheskij fakul'tet Varshavskogo universiteta. Pis'mo Danilevichu V. E. s porucheniem vesti proseminarij na mladshih kursah, 25 maja 1917 g. [Historical-Philological Faculty of the University of Warsaw. Letter to Danylevych V. with the instruction to conduct a proseminar at the junior courses, on May 25, 1917]. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 342. 1 ark.

Ivanchyshen, V. 2016. Etnohrafichni napriam u naukovomu dorobku Vasylia Danylevycha [Ethnographical Area within the Vasyl Danylevych Scientific Heritage]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia.* № 6. S. 57–61.

Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy. 1924–1928: Dokumenty i materialy [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1924–1928: Documents and materials]. 1998. Kyiv: NBUV.

Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy. 1929–1933: Dokumenty i materialy [History of the National Academy of Sciences of Ukraine. 1929–1933: Documents and materials]. 1998. Kyiv: NBUV.

Kazarova, N. A. 2016a. Ivan Pavlovich Kozlovskij (1869–1942) i ego «Hronika» [Ivan Pavlovich Kozlovsky (1869–1942) and his «Chronicle»]. *Novoe proshloe / The new Past.* № 2. S. 248–265.

Kazarova, N. A. 2016b. Ivan Pavlovich Kozlovskij (1869–1942) i ego «Hronika». Prodolzhenie [Ivan Pavlovich Kozlovsky (1869–1942) and his «Chronicle». Continuation]. *Novoe proshloe / The new Past.* № 3. S. 180–193.

Kazarova, N. A. i dr. 2014. *Istoriki Varshavskogo universiteta. Vremja i sud'by* [Historians of the University of Warsaw. Time and Fates]. Rostov-na-Donu: Juzhnyj federal'nyj universitet. [Online]. Available from: <https://tinyurl.com/y9averrd> [Accessed: 20.03.2018].

Kobchenko, K. A. 2007. «Zhinochyi universytet Sviatoi Olhy»: istoriia Kyivskykh vyshchykh zhinochykh kursiv [«Womens University of St. Olha»: the History of Kiev Higher Female Courses]. Kyiv.

Kozlovskaja, V. 1937. Pamjati prof. V. E. Danilevicha [In Memoriam of Prof. V. Danilevich]. *Sovetskaja arheologija.* № 4. S. 313–315.

Kuzmynska, O. 2005. Danylevych Vasyl Yukhymovych [Danylevych Vasyl Yukhymovych]. *Vydatti diiachy nauky i kultury Kyieva v istoryko-kraieznavchomu rusi Ukrainy. Biohrafichni dovidnyk.* Kyiv. S. 170–173.

Leksii Danylevycha V. Yu. z istorychnoi heohrafii v instytuti Chervonoj profesury. Stenohrama. 4 liutoho 1936 r. [Lectures by V. Yu. Danylevych from historical geography at the Institute of Red Professorship. Transcript February 4, 1936]. Mashynopys. IR NBUV. F. XXIX. Spr. 118. 15 ark.

Lystuvannia z upravlinniam i vydavnytstvom Akademii Nauk pro diialnist istorychno-heohrafichnoi komisii pry istorychnii sektsii AN URSR [Correspondence with the management and publishing house of the Academy of Sciences on the activities of the Historical and Geographic Commission under the historical section of the Academy of Sciences of the USSR]. TsDIAK Ukrainy. F. 1235. Op. 1. Spr. 1063. 102 ark.

Liashko, S. 2003. Pro uchast V. Yu. Danylevycha u pidhotovtsi ta roboti XII Arkeolohichnoho z'izdu v 1902 r. u Kharkovi [About Participation of V. Danylevych in Preparation and Work of 12th Archaeological Meeting of 1902 in Kharkiv]. *Arkeolohiia*. № 2. S. 132–135.

Masliichuk, V. 2003. V. Yu. Danylevych ta istoriia Slobidskoi Ukrainy [V. Danylevych and the History of Sloboda Ukraine]. *Kyivska Starovyna*. № 3. S. 136–141.

Masliichuk, V. 2004. V. Yu. Danylevych ta istoriia Slobidskoi Ukrainy [V. Danylevych and the History of Sloboda Ukraine]. *Kyivska Starovyna*. № 4. S. 163–168.

Mihal'chenko, S. I. 1997. *Kievskaja shkola v rossijskoi istoriografii (V. B. Antonovich, M. novich, M. V. Dovnar-Zapolsky and their students)*. Moskva: Prometej; Brjansk: Izdatel'stvo BGPU.

Mishchuk, H. 2003. Materialy do vyvchennia rozvytku numizmatyky naprykintsi XIX — u 30-kih rokakh XX st. v osobovomu arkhivnomu fondi V. Yu. Danylevycha [Materials for Study of Development of Numismatic in Late 19th — 1930's in Personal Archival Fund of V. Danylevych]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy: arkeohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta biblioteknykh fondiv*. Vyp. 8. S. 175–184.

Obozrenie prepodavaniia na istoriko-filologicheskom fakul'tete Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira v 1914–1915 uchebnom godu. 1914 [A Review of Teaching at the Faculty of History and Philology of the Imperial University of St. Vladimir in 1914–1915 Academic Year]. *Universitetskie izvestija*. № 10. S. 3–25.

Otzyv I. A. Linnichenko o dejatel'nosti Danilevicha po russkoi istorii i drevnostjam [Ivan Linnichenko's Comments on Danylevych's Activities in Russian History and Antiquities]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi obl. F. 153. Op. 1. Spr. 155. 6 ark.

Protokoly zasidan Postiinoi Komisii dlia skladannia istorychno-heohrafichnoho slovnyka Ukrainskoi zemli [Minutes of Meetings of the Standing Committee for the Compilation of the Historical and Geographical Vocabulary of the Ukrainian Land]. IR NBUV. F. X. Spr. 12003–12110. 165 ark.

Trubchaninov, S. V. 2014a. Istoryko-heohrafichni doslidzhennia predstavnykiv shkoly V. Antonovycha [History and Geographical Research of Representatives of Scientific School of V. Antonovych]. *Visnyk Kam'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky*. Vyp. 7. S. 135–148.

Trubchaninov, S. V. 2014b. «Reorhanizatsiia» istorychnykh ustanov VUAN ta yii vplyv na rozvytok istorychno-heohrafichnykh doslidzhen [«Reorganization» of the Historical Institutions of the All-Ukrainian Academy of Sciences and its Influence on Development of Historical-Geographical Research]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka. Seriia Istoriia*. Vyp. 2. Ch. 2. S. 246–251.

Trubchaninov, S. V. 2015. Diialnist Postiinoi komisii dlia skladannia istorychno-heohrafichnoho slovnyka ukraïnskoi zemli [The activities of the Standing Committee on the Compilation of Historical-Geographical Dictionary of the Ukrainian Lands]. *Spheres of Culture: Jour-*

nal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. Vol. X. Lublin. P. 272–280.

Trubchaninov, S. V. 2016. *Pochatok diialnosti Postiinoi komisii dlia skladannia istorychno-heohrafichnoho slovnyka ukraïnskoi zemli (1919–1920 rr.) [Startup of the Permanent Commission for Compiling historical-Geographical Dictionary of Ukrainian Land]*. Gileia: naukovyi visnyk. Vyp. 112 (9). S. 32–35.

Schiller-Walicka, J. 2016. *Cesarski Uniwersytet Warszawski: międyz edukacją a polityką 1869–1917 [Imperial University of Warsaw: Between Education and Politics 1869–1917]*. *Dzięje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*. Warszawa. S. 557–703.

УДК 929(477.74–25)«18/19»С.В.Лобачевський:271.2-9

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136732

О. М. Луговий

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

О. В. Файда

Львівський національний університет імені Івана Франка

O. Luhovyi

Odessa I. I. Mechnikov National University

O. Faida

Ivan Franko National University of Lviv

СТЕФАН ЛОБАЧЕВСЬКИЙ:

СВЯЩЕНИК, ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ

Stephan Lobachevskiy: Priest, Teacher, Scientist

У статті висвітлюється життєвий шлях священика Стефана Лобачевського (1873 — після 1931 рр.). З'ясовуються основні етапи здобуття освіти, церковне служіння й педагогічна діяльність в Одесі. Характеристику офіційних обов'язків доповнено аналізом сімейних, родинних і соціальних зв'язків. На матеріалах публіцистики реконструйовано окремі риси світогляду С. Лобачевського. Особлива увага приділена науковій праці, зокрема монографії про життя, твори і морально-подвижницьке вчення св. Антонія Єгипетського, який стояв біля витоків східного чернецтва. Докладно з'ясовано перебіг слідчих дій щодо священика, які значною мірою визначали канву його життя у 1920-х — на початку 1930-х рр.

Ключові слова: Стефан Лобачевський, Київська духовна академія, Антоній Великий, релігійний індивідуалізм, ранній монастицизм, Закон Божий, історія церкви, репресії проти церкви, Кафедральний Спасо-Преображенський собор м. Одеса.